

ارزیابی وضعیت رمان های دفاع مقدس در گفت و گو با مهدی کاموس، منتقد و پژوهشگر ادبیات

غیبت روایت های مستقیم و تجربی از جنگ

اسماعیل علوی دبیر گروه پایداری

طی دو قرن اخیر«رمان» به یکی از مهم ترین انواع ادبی تبدیل شده و در قالب داستان بلند روایتگر حوادث و مناسبات اجتماعی زمانه و محیطی خاص نیز بوده است. آثار تولید شده در این نوع ادبی، علاوه بر ترسیم احوال شخصی – عاطفی، تصویرگر اوضاع اجتماعی و معرفی هنجارهای فرهنگی مردمان یک سرزمین در دوره های مختلف است. رمان در بدو پیدایش به شرح احوال قهرمانان اسطوره ای اختصاص یافته و در فرهنگ ایرانی نیز با داستان های عیاری همراه شده است. از این جهت دور از انتظار نبود با آغاز جنگ تحمیلی و شکل گیری حماسه های مقاومت از این قالب ادبی برای معرفی دلشغوری های فرزندان ایران زمین بهره گرفته شده و آثار درخشانی خلق شود؛ چنین نیز شد واژه مان ماه های اول تجاوز دشمن به خاک کشورمان، داستان و رمان جنگ به لیست انواع ادبی افزوده شده و آثار ماندگاری تولید شد. در سال های اخیر اما این نوع ادبی با رکود محسوسی مواجه شده که موجب دلشغولی علاقه مندان به این حوزه شده است. «ایران» برخی از این دلشغولی ها را ضمن گفت و گو با مهدی کاموس نویسنده و پژوهشگر ادبیات جهت دستیابی به چرایی و راهایی برای برون رفت، در میان گذاشته است که حاصل آن پیش رویتان قرار دارد.

■ در تبیین چستی «رمان جنگ» از چه موفقهایی می توان نام برد

رمان جنگ، رمانی است که به کنش های انسان درگیر و غوطه ور در هرگونه منازعه نظامی، خشونت بار و خون ریز می پردازد. در تعریف رمان جنگ، تلقی از رمان تعیین کننده است. یعنی ما اگر درباره خود تعریف رمان در ابتدا تکلیف مان را روشن کنیم بعد رمان جنگ و بعد رمان ضد جنگ برای ما مشخص و روشن می شود. به هرحال، رمان در ایران وارداتی است و با ترجمه متولد شد و نویسندگان ایرانی هم در نوشتن رمان به فرهنگ و زبان مبدأ نگاه کردند. شاید کمی افراطی به نظر برسد اما با یک توسعه معنایی، می شود گفت؛ خلق رمان در ایران، یعنی نوعی ترجمه محسوب می شود. یعنی اگر خواستیم رمان عاشقانه بنویسیم نگاه کردیم رمان عاشقانه در غرب چگونه نوشته شده است. وقتی خواستیم رمان جنگ هم بنویسیم به غرب نگاه کردیم حلالی یک دوره ای و یک عده ای به رئالیسم سوسیالیستی و عده دیگر و در دوره ای دیگر به رئالیسم مدرنیستی توجه کرده اند.

اما در این نگاه که شاید گریزنایدیر هم بوده، به فلسفه رمان کمتر توجه شده است. فلسفه رمان در درجه اول «انسان گرایی» است. یعنی رمان به انسان غوطه ور در دنیا می پردازد؛ و این انسان در این دنیا کنش های مختلف و متضادی دارد. به طور کلی رمان، به کنش های انسانی یک فرد در برخورد با ساختارهای جامعه مانند خانواده، دین، اقتصاد یا سیاست می پردازد. با توجه به این نکته اگر بخواهیم به سمت تعریف رمان جنگ برویم، رمان جنگ رمان انسان غوطه ور در جنگ است همان طور که رمان عاشقانه یعنی داستان انسان غوطه ور در عشق و رمان خانوادگی یعنی رمان انسان غوطه ور در خانواده به عنوان یک نهاد

بین المللی به همراه وجوه فرهنگی و تمدنی شرق و غرب نفی کرد.

از این رو، رمان ها درباره جنگ عراق با ایران، با رمان دفاع مقدس اند یا رمان جنگ که تناسبی با انسان ایرانی می پردازد که در راستای نجات و حفظ دیگران یا آرمانی مانند دین، وطن، خانواده، آزادی، عدالت و حتی حزب؛ شجاعت، ایثار و فداکاری می کند. یعنی در کنار روایت مصیبت ها و ویرانی ها

قهرمان رو به رو هستیم که مورد تشویق و تقدیر راوی قرار می گیرند و خواننده نسبت به او، نگاه مثبتی می یابد.

یکی از مسائل اساسی رمان دفاع مقدس در ایران هم عدم توجه به فلسفه رمان است و اینکه ما با انسان کنش مند در برابر منازعه خشونت بار روبه رو نیستیم بلکه ما بیشتر با روایت تاریخی یا با روایت کلی از یک پیروزی یا شکست در جنگ روبه رو هستیم. ■ **آیا تقسیم بندی رمان جنگ و ضد جنگ دسته بندی درستی است و می توان اثری را رمان ضد جنگ نامید؟**

من درباره جنگ عراق با ایران، به ادبیات و رمان دفاع مقدس در کنار رمان جنگ معتقدم نه به ادبیات ضد جنگ. اما فارغ از این دیدگاه، ادبیات ضد جنگ در رده بندی های جهانی وجود دارد و ناشران و منتقدان آثاری را در این طیف رده بندی می کنند. در این تقسیم بندی، رمان ضد جنگ، رمان هایی هستند که در آنها به طور کلی انسان ها در جنگ مفلوک اند یا انسان در کنش با این جنگ چه پیروز بشود و چه شکست بخورد باز مفلوک و وحشت زده است و حال و آینده خودش را از دست داده است. و به این شعارها توجه دارند که در جنگ پیروزی وجود ندارد، در جنگ اخلاق از بین می رود در جنگ انسان و طبیعت انسان از بین می رود. مانند در انتهای شب فردیناند سلین، در جبهه غرب خبری نیست اریش ماریا رمارک، سلاخ خانه شماره ۵ ونه گات حتی در رمان های طنز ضد جنگ هم این فلاکت انسان را به تلخی می بینیم مثل رمان کچ ۲۲ یا رمان شوایک سرباز ساله دل.

اما در رمان دفاع مقدس با انسان غوطه ور در امر قدسی و دفاع حق در برابر باطل روبه روییم. انسان رمان دفاع مقدس از پیچ و خم تاریخ اسلام و تشیع آمده و با انسان انقلاب اسلامی مواجه شده است. واقعیت امر این است که انسان دفاع مقدس خودش را به یک پیشینه تاریخی جهانی متصل می کند، خودش را وصل می کند به یک پیشینه تاریخی ۴۰۰ساله و انسان ۲۵۰ ساله؛ رمان دفاع مقدس رمانی است که فلسفه او انسان غوطه ور در تاریخ مبارزه حق و باطل در سایه ولایت اهل بیت علیهم السلام اجمعین و متجلی در انسان انقلاب اسلامی است.

این انسان دفاع مقدس از آن پیچ و خم تاریخی آمده، تجلی اش در انسان انقلاب اسلامی و در جبهه ها، خاکریزهای فکه، شلمچه، ارتفاعات بازی دراز، تپه قندی، پایگاه دوکوهه، بسیج عمومی، جهاد سازندگی، خانواده های شهدا، جانبازان و زندمندان است. انسان انقلاب اسلامی، انسانی است که با بازتعریف دین در چارچوب فقه سیاسی امام خمینی(ره)، طاغوت را به عنوان هر آنچه که غیر خدایی است از تفکرات سوسیالیستی، لیبرالیستی و ناسیونالیستی در عرصه های ملی و

فرماندهای

بافت تاریخ اجتماعی ملت ایران و به امر قدسی توجه زیباشناسانه نشده است. اگر استثنا کنیم رمان های علی مؤذنی و چند نفر دیگر را، در رمان های دفاع مقدس امر قدسی تبدیل شد به مسأله کلیشهای و نتوانست خودش را برساند به یک امر فرهنگی!

نکته این است که در ابتدا، رمان دفاع مقدس باید در کشور خودمان تبدیل به یک امر فرهنگی شود؛ بعد این امر فرهنگی توانایی جهانی شدن را پیدا کند. مثلاً به تعزیه یا خط و خوشنویسی در ایران دقت بفرمایید. تعزیه یا اینکه در مورد حادثه بسیار خونیبار و اشکباری در سال ۶۱ هجری صحبت می کند ولی تبدیل به یک امر فرهنگی شده است که توانسته خودش را به همه دنیا برساند. تعزیه تبدیل شده است به یک امر فرهنگی، امر فرهنگی امری است که تولید معنا می کند و هویت می دهد؛ یعنی، وقتی با دیدن تعزیه یکسری معانی در ما تولید می شود که ما را تزکیه می کند و با تاریخ، امرقدسی و امروزمان پیوند می دهد.

ما در مورد جنگ و دفاع مقدس و حوزه رمان دفاع مقدس، هنوز موفق نشدیم که دفاع مقدس و جنگ را تبدیل به یک امر فرهنگی کنیم، هنوز جنگ و دفاع مقدس ما تحت تأثیر گفتمان های تاریخی متضاد قرار دارد. زده خوانند امروزی دیگر به سادگی جذب و راضی نمی شود. البته این اتفاق درباره دفاع مقدس در رمان ها و فیلم ها دهه ۶۰ و ۷۰ هم افتاده است و کلیشه ها همه چیز را لو داده اند که به طرز افراطی به ساده سازی مسائل پیچیده مثل امرقدسی و تحول انسان ایرانی زیسته در دوران انقلاب اسلامی، منجر شد.

به همین خاطر من فکر می کنم بهتر است بگوییم رمان های دفاع مقدس همچنان تولید می شوند و بعضاً آثار خوبی هم در آنها وجود دارد اما در رقابت با سایر گونه ها، با گذشته خودشان و ذهن داستان زده خوانندگان ضعیف شده اند و کمتر دیده می شوند.

■ **در میان آثار تولید شده کارهای درخشانی در حوزه جنگ وجود دارد اما هیچ یک از آنها به بازار کتاب سایر**

نیم نکه
ما در مورد جنگ و دفاع مقدس و حوزه رمان دفاع مقدس، هنوز موفق نشدیم که دفاع مقدس و جنگ را تبدیل به یک امر فرهنگی کنیم، هنوز جنگ و دفاع مقدس ما تحت تأثیر گفتمان های تاریخی متضاد قرار دارد. چون پارادایم حاکم بر این گفتمان ها، پارادایم های سیاسی است و پارادایم فرهنگی بر آنها حاکم نشده است

کشورها راه نیافته است، چرا؟ آیا بومی گرایی و زبان اثر می تواند عامل آن باشد؟

اینکه چرا رمان دفاع مقدس نتوانسته جهانی بشود به همان علت است که رمان ایرانی نتوانسته جهانی شود زیرا، برای جهانی شدن باید جهانی فکر کرد و جهانی اندیشید و بومی نوشت.

نمونه هایی مانند خالد حسینی و دیگر نویسندگان افغانستانی، اورهان پاموک و الیف شافاک و قبلاً یاشار کمال و محمود ماکال از نویسندگان ترکیه ای یا احلام مستغانمی از الجزایر و اخیراً رمان نویسان عراقی که نتوانستند جهانی بشوند نشان می دهد که دیگر علت عمر کوتاه رمان نویسی در ایران، بهانه مقبولی نیست. علت را باید در نوع نگاه نویسندگان جست و جو کرد. آنها که رمان هایشان جهانی شدند، نگاه جهانی داشتند یعنی توجه به موقعیت خود و رابطه این موقعیت با جهان کردند.

به هر حال ما یک انسان انقلاب اسلامی نتوانستیم در رمان هایمان به دنیا معرفی کنیم. اگر مؤلفه های انسان انقلاب اسلامی در رمان های ما نباشد که نمی تواند خودش را در جهان مطرح کند. زیرا، شیبه انسانی می شود که در جنگ جهانی اول و دوم جنگیده است. اوج کنش های این انسان در رمان های برجسته جهان آمده است و ما در این رقابت حرفی برای گفتن نداریم.

از سوی دیگر، در رمان های دفاع مقدس عموماً به انسان ایرانی در

■ دوشنبه ۶ مرداد ۱۳۹۹

■ سال بیست و ششم

■ شماره ۷۴۰۴

تأملی در چستی رمان جنگ

محمدحنیف

پژوهشگر ومنتقد ادبی

پادداشت

برخی صاحب نظران حوزه ادبیات داستانی، تقسیم بندی رمان را جایز نمی دانند، بعضی نیز دسته بندی آن را عامل سهولت مطالعه رمان می شمارند. در نظرگاه دسته دوم، رمان براساس موضوع، مخاطب، تجربه زیستی خواننده، روش برخورد با عناصر داستانی و مسأله انسان داستانی تعریف و تقسیم بندی می شود. از این منظر، رمان جنگ که می تواند کلاسیک، مدرن و پست مدرن... باشد؛ زیر گونه ادبیات داستانی سیاسی به شمار می رود. رمان سیاسی گاه با رمان تبلیغی اشتباه گرفته می شود. به همین دلیل اغلب فرهنگ های ادبیات داستانی فارسی زبان از داستان سیاسی و خویشاوند آن یعنی رمان جنگ یاد نکرده اند اما بسیاری از پژوهندگان غیرایرانی، از جمله نویسنده کتاب پلیتیکال نول، بر داستان سیاسی به عنوان گونه شناخته شده داستانی تأکید کرده اند و داستان جنگی را نوعی از داستان سیاسی دانسته اند. با این تعریف، هرگاه عامل اصلی محرکه روابط شخصیت های داستانی و گروه های اجتماعی، کشمکش های تاریخی یا طبیعی و مسائل سیاسی مثل جنگ و مناقشه های منطقه ای باشد و تأثیر گذاری سیاست بر حادثه های داستانی و درونمایه اصلی آن غیر قابل انکار به نظر برسد، در آن صورت، داستان سیاسی خلق شده است. در این نگاه معمولاً بن مایه اصلی داستان سیاسی به روابط میان دولت ها و ملت ها یا دولت ها با یکدیگر می پردازد و نظام های حکومتی، گروه های مبارز سیاسی و چریکی، رقابت های حزبی، هواداری یا انتقادهای تند از جریانات سیاسی، انقلابی، جنگ های داخلی، جنگ های بین دولت ها و... در این راستا قرار می گیرند.

مهم ترین زیرگونه های رمان سیاسی عبارتند از: آثاری درباره مفهوم قدرت و سیاست و حکومت، همچون گوری ژوزه ساراماگو؛ آثاری که از طریق رمز و نماد به نقد نظام های سیاسی حاکم می پردازند، چون قلعه حیوانات جورج اورول؛ رمان هایی که به صورت واقع گراییانه به نقد نظام های سیاسی اقدام می کنند؛ همچون شوخی میلان کوندرا؛ آثاری درباره جدال گروه های داخلی با حکومت حاکم، همچون

رمان گفت و گو در کاتدرال ماریو بارگاس یوسا؛ رمان هایی که از طریق پرداختن به مشکلات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه، با نظام حاکم ستیز می کنند، همچون خوشه های خشم جان اشتاین بک، آثاری با موضوع درگیری گروه ها و سازمان های سیاسی با قوای اشغالگر خارجی، همچون خرمگس لیلیان وینچ؛ و آثاری که به درگیری میان دولت های مختلف می پردازند؛ همچون جنگ و صلح تولستوی. مراد از رمان جنگ، دو دسته آخرا از رمان سیاسی است. در این تعریف بعضی آثار نیز که جنگ در حاشیه حوادث داستانی آنها قرار دارد، اما عامل مؤثر در تغییر مسیر حوادث و هویت شخصیت های داستانی است، در زمره رمان های جنگی قرار می گیرند. از آن جمله است: رمان های شب دنیا از کامران پارسی نژاد، ریشه در اعماق ابراهیم حسن بیگی، هستی فرهاد حسن زاده، دختر لوتی شهریار عباسی، آواز بلند علی اصغر عزتی پاک، آخرین آثار دنیا نوشته بهمن علی، کودکی از جان ماکسول کوئنتی و هرس نسیم مرعشی.

در فاصله بیش از دو قرن از خلق دن کیشوت تا اولین رمان واره ایرانی یعنی ستارگان فریب خورده فتحعلی آخوندزاده در اواخر دوره ناصرالدین شاه قاجار، آثار روایی مکتوب برجسته فارسی نیز با محوریت جنگ های فرقه ای و مذهبی ملل و گاه بر سر رقابت های عشقی مکتوب شده که از آن جمله است: ناسته نامه منوچهرخان حکیم، هزار و یک روز منسوب به روزبه اصفهانی، شاهزاده شیرویه و حسین کرد شبستری هر دو از کاتبانی نامعلوم و جملگی از آثار دوره صفوی، فکله نازنامه تسکین شیرازی دوره زندیه،

امیراسلان نامدار روایت نقیب الممالک و کتابت فخرالدوله دختر ناصرالدین. در این میان حسین کرد شبستری را که آشکارا به نبردهای میان ایرانیان صفوی از یک سو و ازبک ها و عثمانی ها از سوی دیگر می پردازد، می توان در ریشه یابی تاریخی جنگ ایران و عراق و ادبیات داستانی دفاع مقدس بررسی کرد.

تأثیر جنگ در اولین جریان های ادبیات داستانی اواخر دوره قاجاریه و پهلوی اول نیز مشهود است. چنانچه از میان جریان های اصلاح طلبی، ظلم ستیزی، مقابله با استبداد و شناسایی حقوق شهروندی (آخوندزاده، طالبوف و مراغه ای و اعتمادالسلطنه) و جریان باستان گرایانه (محمدباقر میرزا خسروی، موسی نثری، میرزا حسن خان بدیع)، جریان دوم را می توان به عنوان پایه های رمان جنگ در رمان نویسی ایران بررسی کرد. از این منظر نخستین رمان تاریخی ایران، یعنی شمس و طغریار محمد باقر میرزا خسروی ۱۲۸۷ ه ش/ ۱۲۸۹ اولین رمان جنگ در ایران محسوب می شود.

در خاتمه باید گفت که رمان جنگ با همه فراز و فرودهایش جایگاه محکمی در ادبیات داستانی ایران و جهان دارد. شاید یکی از مهم ترین دلایل آن این باشد که شخصیت در بحران نمود آشکارتری پیدا می کند. جنگ بویژه در موقعیت حمله دشمن خارجی، زمینه مناسبی برای انواع کشمکش های داستانی و بروز ابعاد مختلف شخصیت داستانی فراهم می کند. یکی از مهم ترین رمان های این گونه ادبی، یعنی جنگ و صلح لئو تولستوی حکایتگر مقاومت مردم مسکو در مقابل لشکر ناپلئون است. در روسیه نویسندگان دیگری از جنگ نوشته اند که از آن جمله اند: لامانوسوف، پوشکین، گوگول شولوخف، سولژنتسین و یوگنی چیریکوف. (بیشتر از این در مجموعه دو جلدی مقوله ها و مقاله های محمدقاسم فروغی جهرمی آمده است.) البته گاه نیز جنگ های داخلی اساس یک رمان جنگی یا ضد جنگی قرار می گیرد، چنانچه استفن کرین در رمان نشان سرخ شجاعت جنگ داخلی امریکا را بهانه نوشتن رمانی ضد جنگ قرار داده

است. همانگونه که اشاره شد، در اغلب رمان هایی که بویژه در سال های پس از تصادمات بزرگ نگاشته شده اند، وجه حماسی جنگ کم رنگ تر از عوارض آن است. از آن جمله است ادبیات داستانی ضد جنگ ملهم از جنگ جهانی اول در آثار نویسندگانی چون جان دوس پاسوس (سه سرباز)، اریش ماریا ریمارک (در جبهه غرب خبری نیست)، ارنست همینگوی (وداع با اسلحه) و... داستان های ضد جنگ با موضوع جنگ جهانی دوم در آثار افرادی چون کورت وانه گات (سلاخ خانه شماره پنج)، نورمن میلر (برهنگان و مردگان)، جوزف هلر (کچ ۲۲)، توماس پینچن (رنگین کمان جاذبه)، جیمز جونز (از اینجا تا ابدیت)، گوتتر گراس (طبل حلبی) و... ادبیات داستانی ضد جنگ مربوط به جنگ ویتنام در آثار نویسندگانی چون دالتون ترومبو (جانی فنگشت از برداشت) و... ادبیات داستانی سپاهیزده سپتامبر نیز در آثار نویسندگانی چون دُن دلیلو (به خاک افتاده)، کِلر مسعود (بچه های امپراطور) و خالد حسینی (بادبادک باز).

اولین داستان کوتاه جنگ در ایران نیز اثری است با نام وقتی که دود جنگ در آسمان دهکده دیده شد، نوشته قاضی ربیعاوی. در حوزه رمان جنگ ایران نیز اگر رمان های تاریخی که بدان اشاره شد بلند علی اصغر عزتی پاک، آخرین آثار دنیا (۱۳۶۰) نوشته رضا جولایی که به جنگ های ایران و روس پرداخته، نادیده گرفته شود، زمین سوخته (۱۳۶۱) احمد محمود را باید اولین رمان جنگی ایران دانست. پس از وی نیز نخل های بی سر قاسمعلی فراسات قرار داد.